

Voorwoord

Met de restauratie van het borstbeeld van Burgemeester Wyns de Raucourt op het Kerkhof van Laken bewijst Epitaaf nogmaals ernstig werk te willen maken van het behoud van ons funerair erfgoed. Bijdragen hierover van Linda Van Santvoort en Lode De Clercq die de restauratie begeleidde.

Intussen wordt er ook gewerkt aan de voorbereiding van een wel heel bijzondere ontmoeting tussen de grafkunst en de pioniers van de film in de voormalige ateliers Salu, waarover meer details op blz. 8.

AGENDA

Zaterdag 17 oktober 1998, 10.00 u
Bezoek aan het Cimetière du Sud te Doornik.

Jacky Leggé, auteur van het boek *Le cimetière du Sud à Tournai* (1995), zal ons (in het Frans) rondleiden langs enkele merkwaardige monumenten van o.a. historieschilder Louis Gallait (†1887), minister van Staat Jules Bara (†1900) - ontwerp van Victor Horta, uitgever Henri Casterman (†1869), aannemer Emile De Waele (†1876), architect Henry Lacoste (†1968).

Afspraak aan de ingang, chaussée de Willemeau 135, naast de Eglise Notre-Dame-Auxiliatrice (aan de zuidoostelijke rand van de stad, richting Ere).

Wij verzoeken U op voorhand in te schrijven door overschrijving op rekeningnummer 068-2039260-56 van Epitaaf, 1020 Brussel, met vermelding van datum, activiteit en aantal personen.
Leden 75 BEF / Niet-leden 150 BEF.

*Het gerestaureerde
borstbeeld van
burgemeester Wyns
de Raucourt op het
kerkhof van Laken.
Foto Pol De Prins.*

Inhoud

Agenda	1
Guillaume Geefs (1805-1883) en zijn realisaties op het kerkhof van Laken .	2
François Jean Chevalier Wyns de Raucourt (1779-1857), burgemeester van Brussel van 1841 tot 1848	5
De restauratie van de marmeren buste van Wyns de Raucourt	6
Het Filmmuseum te gast in het Museum voor Grafkunst	8
Tentoonstellingen, rondleiding, requiems	8

Guillaume Geefs (1805-1883) en zijn realisaties op het kerkhof van Laken

De restauratie van het grafmonument van Burgemeester Wyns de Raucourt op de Lakense begraafplaats brengt ons bij het werk van veruit een van de belangrijkste beeldhouwers van de 19de eeuw. Guillaume Geefs heeft - zeker in Brussel - zijn sporen nagelaten en liet zich ook niet onbetuigd op het vlak van de funeraire sculptuur. Als jonge Antwerpse beeldhouwer betoonde hij al een bijzondere belangstelling voor de funeraire thema's. In 1830 toont hij op het Brusselse Salon een "jonge herder die rozen op een graf ontbladert", een monument dat gunstig werd onthaald door de critici.

Toen Guillaume Geefs in 1832 de eerste prijs won van een nationale wedstrijd voor de oprichting van het monument van generaal Belliard - voltooid in 1836 en geplaatst in 1838 aan de Brusselse Warande in de huidige Baron Hortastraat - was dat een belangrijke stap in zijn loopbaan.

Portret van de jonge beeldhouwer Guillaume Geefs. Uit : H. en P. HYMANS, Bruxelles à travers les Ages, IIIe deel, Brussel, ± 1890.

Grafmonument van Graaf Frédéric de Merode in de Brusselse Sint-Michiël-en-Sint-Goedelekathedraal. Uit : H. en P. HYMANS, Bruxelles à travers les Ages, IIIe deel, Brussel, ± 1890.

Huisbeeldhouwer van de Koning en zijn entourage

Als 'statuaire du Roi' was hij de huisbeeldhouwer van het Koningshuis en maakte hij verschillende bustes van de koning en van andere leden van de Koninklijke familie. Voor de adel een belangrijk signaal om ook bij Guillaume Geefs bestellingen te plaatsen o.a. voor grafmonumenten zoals dat van de in 1830 gesneuvelde Graaf Frédéric de Merode opgericht in de Sint-Michiëlskathedraal in Brussel (1837) en van Graaf Felix de Merode (1860), een geknielde graffiguur opgesteld in de kerk van Trélon (Avesnes, Frankrijk).

Dat ook de familie Coghen bij Geefs te rade ging voor de realisatie van het grafmonument van graaf Jacques-André Coghen (1791-1858) op het kerkhof van Laken hoeft dus geenszins te verwonderen. Graaf Coghen was minister van financiën in de eerste jaren na de onafhankelijkheid en later nog senator. Ook hij is in de onmiddellijke entourage van het koningshuis te situeren. Het grafbeeld dat Geefs voor graaf Coghen ontwierp - en waarvan

Epitaaf in haar collectie een klein gipsen studiemodel bewaart dat licht afwijkt van de uitgevoerde versie - is typisch voor de funeraire monumenten die Geefs realiseerde. Toch gaat Geefs met deze gisant nog een stap verder dan de liggende en geknielde graffiguren voor de familie de Merode. De gisant van graaf Coghen is onbetwistbaar een meesterwerk van Geefs en staat om die reden ook op de prioriteitenlijst van Epitaaf voor een volgende restauratie.

Statieportretten : afstandelijk en toch karaktervol

Op de Lakense begraafplaats staat het grafmonument van Burgemeester Wyns de Raucourt schuin tegenover dat van Graaf Coghen - weg 17, concessie 87A, verworven in 1855 - maar is van een totaal ander kaliber. Het borstbeeld van de burgemeester dat dit arduinen monument siert sluit aan bij een niet onbelangrijk onderdeel van het

oeuvre van Guillaume Geefs, dat van de borstbeelden. Die bustes werden meestal gemaakt op basis van een officiële bestelling en bestemd voor een of ander publiek gebouw waar ze in een galerij hun plaats vonden. Of het nu borstbeelden waren van de leden van het koningshuis, van ministers, van burgemeesters, van hoogwaardigheidsbekleders... of zelfs van kunstenaars, zij hebben allemaal met elkaar gemeen dat het bij uitstek statieportretten zijn. De uitdrukking is ernstig, afstandelijk, en uit het borstbeeld moest de belangrijkheid van de persoon in kwestie kunnen worden afgeleid, de eretekens en medailles worden dan ook stevast op de borst afgebeeld en bij voorkeur is de persoon ook uitgedost in het 'uniform' dat bij zijn functie en status hoort. Die afstandelijkheid die ongetwijfeld rechtstreeks voortvloeide uit het officiële karakter van deze kunst belette Guillaume Geefs niet een

groot realisme na te streven en oog te hebben voor de karaktertrekken van de geportretteerde.

In het Brusselse stadhuis kan men vandaag nog steeds de portretbustes bewonderen van alle Brusselse burgemeesters. Het marmeren borstbeeld van Wyns de Raucourt is er overigens ook van Guillaume Geefs en identiek aan datgene dat zijn grafmonument siert op de begraafplaats van Laken (foto, bewaard in het Museum van de stad Brussel). Bij de realisatie van dit grafmonument heeft men dus gebruik gemaakt van een reeds bestaande portretbuste en die in de grafcompositie geïntegreerd. Het onderscheid tussen deze werkwijze en wat wij als funeraire sculptuur bestempelen ligt voor de hand.

Hetzelfde kan worden gezegd van het grafmonument van Charles Joseph Herry (weg 5, concessie 635A, 1871), burgemeester van

Laken, met portretbuste van de hand van Guillaume Geefs waarvan er ook een marmeren exemplaar wordt bewaard in de collectie van de stad Brussel. Het omkaderende grafmonument op het Lakense kerkhof is in dit geval van de hand van Ernest Salu.

Guillaume Geefs maakte ook de portretbuste van burgemeester Charles de Brouckère (1865) die niet op Laken begraven ligt maar op het kerkhof van Brussel (Evere). Op Laken zijn immers slechts de twee eerste burgemeesters van Brussel begraven, Nicolas Jean Rouppe - zijn monument is een simpele obelisk - en Wyns de Raucourt.

Op Laken treffen we van Guillaume Geefs ook nog de buste van Minister Joseph Partoes (1862) op zijn grafmonument gelegen aan het rond-punt (concessie 124 A, 1861). De verwantschap in stijl tussen deze drie borstbeelden van de hand van

Twee grafmonumenten met borstbeelden van de hand van Guillaume Geefs op het Kerkhof van Laken. Links: Charles Joseph Herry, burgemeester van Laken. Rechts: Minister Joseph Partoes. Foto's Pol De Prins.

Kerkhof van Laken. Borstbeeld op het grafmonument van Wyns de Raucourt vóór (links, foto Lode De Clercq) en na de restauratie (rechts, foto Pol De Prins).

Guillaume Geefs is overduidelijk.

Ook de portretmedaillon van baron Louis Seutin en zijn echtgenote (zie *Epitaaf-Nieuwsbrief nr. 11/12*) op hun grafmonument op Laken is van de hand van Guillaume Geefs. Geefs maakte ook een portretbuste van baron en chirurg Louis Seutin omstreeks 1858. Het neo-gotische grafmonument van de familie Capellemans - weg 15 & 17, concessie 59A, 1851 - wordt gesierd met een reliëf van Guillaume Geefs met de voorstelling van de engel die de verrijzenis van Christus aankondigt. Hier zou een verband kunnen worden gelegd naar het grafmonument van Karel Arconati Visconti op het kerkhof van Gaasbeek (zie *Epitaaf-Nieuwsbrief nr. 34*).

Ook gevoelsmatig

Tenslotte mag de meest belangrijke funeraire creatie van Geefs niet uit

het oog worden verloren, met name het beeld in de grafkapel van la Malibran. Dat laatste neemt een geïsoleerde plaats in de funeraire sculptuur van Geefs en zelfs in zijn oeuvre in het algemeen. Bij de voorstelling van de jonge glorierijke zangeres Maria Felicia Garcia Malibran wordt de koele afstandelijkheid ingeruild voor verheerlijking. Geefs heeft zich blijkbaar laten meeslepen door de volksverering die er rond de figuur van la Malibran was ontstaan.

Meteen ontdekken we een gevoelsmatig aspect in het werk van Geefs waaraan hij zelden uiting gaf. Wanneer hij dat gevoelsmatige in de niet of minder officiële opdrachten toeliet, leidde dat vaak tot sublieme resultaten.

Linda Van Santvoort

Literatuuropgave

bij het artikel op blz.2-4 :

- VANDERVELDE Cecilia, *Les Champs de repos de la région Bruxelloise*, Bruxelles, 1997.

Dankzij haar inventarisatiewerk hebben we intussen een vrij goed zicht op Geefs' aanwezigheid op de Brusselse begraafplaatsen.

- VAN LENNEP J., *Catalogus van de beeldhouwkunst. Kunstenaars geboren tussen 1750 en 1882*, K.M.S.K., Brussel, 1992.
- VAN LENNEP J. e.a., *De 19de-eeuwse Belgische Beeldhouwkunst*, Generale Bank, Brussel, 1990. (dl. 1/2 met biografische nota van de kunstenaar door Sybille VALCKE).

Literatuuropgave

bij het artikel op blz. 5 :

- DU BOIS Alb., *Les bourgemestres de Bruxelles depuis 1830*, Bruxelles 1897.
- *Le Parlement belge 1831-1894, Données Biographiques*, Acad. Royale de Belgique, Bruxelles, 1996.

François Jean Chevalier Wyns de Raucourt (1779-1857), burgemeester van Brussel van 1841 tot 1848

Van Burgemeester Nicolas Jean Rouppe is algemeen geweten dat hij Brussel door een moeilijke periode loodste vlak na de onafhankelijkheid. Zijn opvolger Van Volxem was maar 2 jaar aan het bewind en had dus niet de tijd een grote indruk na te laten. Jules Anspach - de jongste onder de Brusselse burgemeesters - heeft als geen ander zijn stempel op deze stad gedrukt. Met de overweldiging van de Zenne en de sanering van zowat de hele stadskern veranderde hij Brussel in een moderne hoofdstad naar het voorbeeld van Parijs. Charles Buls was een man met visie die een beleid ontwikkelde waar wij nu nog met enige weemoed aan terugdenken, vooral dan voor wat zijn houding ten overstaan van het erfgoed betreft.

Chevalier Wyns de Raucourt - advocaat en later ook rechter aan de "tribunal de première instance" - heeft als liberaal burgemeester blijkbaar niet zo'n grote indruk nagelaten want zelden spreekt men over zijn beleid. Wanneer we echter zijn ambtsperiode als Burgemeester bekijken, vallen toch enkele belangrijke realisaties op. De bouw van de Sint-Hubertusgalerijen (naar ontwerp van J.P. Cluysenaar), de uitbreiding van de Brusselse binnenhaven en de bouw van een nieuw en groot stapelhuis, de voorbereidingen voor de

aanleg van het Congresplein... Het waren stuk voor stuk ingrepen die in sterke mate bijdroegen tot het aanzien van Brussel.

Wyns de Raucourt deed zijn intrede in de Brusselse gemeenteraad in 1834, werd herkozen in 1838 en volgde in 1841 burgemeester Van Volxem op, nadat deze Minister van Justitie was geworden. Wyns de Raucourt zou vanaf 1847 in de Senaat zetelen, waar hij ondervoorzitter was van 1855 tot 1857.

Tijdens zijn burgemeesterschap maakte hij vooral werk van het financiële beleid van Brussel. In ruil voor een overdracht van gebouwen en kunstwerken wist hij van de staat een serieuze dotatie af te dwingen en een lening die Brussel de onafhankelijkheid en de nodige financiële armslag moest geven voor haar verdere ontwikkeling als hoofdstad van België.

Linda Van Santvoort

Met dank aan Martine Vreebos, Stedelijk Museum, Brussel

Portretbuste van Wyns de Raucourt (profiel en vooraanzicht), opgesteld in de galerij van de Burgemeesters aan de eretrap van het Brusselse stadhuis. Foto's Stedelijk Museum, Brussel

De restauratie van de marmeren buste van Wyns de Raucourt te Laken

In het kader van de reeks restauratieprojecten die de vereniging Epitaf op zo regelmatig mogelijke wijze poogt te realiseren viel deze maal de keuze bewust op een sculptuur in witte marmer. Hierbij gold de overweging dat bij het 19de- en vroeg 20e-eeuwse funerair patrimonium veelvuldig van dit materiaal gebruik werd gemaakt en dat ondertussen duidelijk is geworden dat dit materiaal dikwijls ernstige aftakelingsverschijnselen vertoont.

Plooiën, vergipsen en versuikeren van het marmer

Bekend zijn de soms spectaculaire verbuigingen die verticaal opgestelde grafplaten in witte marmer na verloop van vele tientallen jaren gaan vertonen, een verschijnsel dat blijkbaar te maken heeft met het niet meer kunnen torsen van het eigen gewicht en het plooiën van de calcietmatrix. Deze vervorming, die zoals de oorspronkelijke grafplaat van Koningin Louise Marie (1850) bewijst, een plaat die eerst in de oude kerk van Laken was opgesteld en sinds de vernieuwing van de tombes in het atelier Salu in de wintertuin aan de wand prijkt, heeft niets met een verzwakking van het marmer door chemische of thermische belasting te maken dan wel met de interne verdeling van de belastingsdruk in het kristalsysteem. Teneinde deze evolutie een halt toe te roepen werd deze plaat sinds 1996 op een speciale manier opgehangen zodat de vervorming zich niet meer verder zet.

Even frequent voorkomend zijn de vergipingen die bij de marmers in de open lucht meestal gepaard gaan met een verruwing van de oppervlaktestructuur waardoor het picturaal spel van gepolijste, gezoete en behakte texturen langzamerhand volledig verdwijnt.

Sprekende voorbeelden hiervan te

Laken zijn het levensgrote beeld van F. Nicolay van Charles-Auguste Fraikin (ca. 1855) dat enkele jaren geleden op een onbewaakt moment d.m.v. een hogedrukwaterstraal werd afgespoten doch dat gelukkig vrij goed stand heeft gehouden en de groep "Commencement et Fin" van Isidore de Rudder (ca. 1887) op het graf van De Ro waarbij de inetsing van het oppervlak aan de oude beenderige vrouwenfiguur een mysterieus sfumato verleent.

Ernstiger is het gesteld met beelden waarbij het marmer niet enkel te lijden heeft van de chemische aantasting door "zure regen" doch waarbij tevens de zogenaamde versuikering van het materiaal zich voordoet. Schrikwekkende voorbeelden hiervan vormen te Laken de buste van Arch. Joseph Poelaert (ca. 1880) van de hand van J. Cuypers waarvan voorfront en aangezicht jaarlijks verder afbrokkelen en de portretbuste van Burgemeester Ridder Wyns de Raucourt (ca. 1857) door Guillaume Geefs.

In samenspraak met de bevoegde ambtenaren van de Stad Brussel werd uiteindelijk geopteerd voor de aanpak van het borstbeeld van Wyns de Raucourt. Niet alleen de ruwe structuur van aangezicht en de staatsiejas doch tevens de dikke zwarte korsten in de onberegende zones van de met een doek omzwachtelde hals en het achterhoofd verrieden reeds een drastisch materiaalverlies, een gegeven dat trouwens een uitdrukkelijke bevestiging kreeg toen we de gelegenheid kregen de buste van het grafmonument te vergelijken met een identiek doch gaaf exemplaar dat bewaard wordt op het stadhuis te Brussel (foto op blz. 5).

Na een grondige inspectie bleek dat de zgn. versuikering hierbij een niet onbelangrijke rol had gespeeld doch dat deze zich met een wisselende

graad van diepgang had voorgedaan. Ook bracht de afspoeling van het oppervlak duidelijk aan het licht dat deze eerder lichtjes gelige marmer zeker geen homogene structuur vertoonde. We vermoeden daarom dat Geefs hier niet zoals dikwijls het

Details van het oor vóór en na de restauratie. Foto's Annette Otto.

geval was gebruik gemaakt heeft van het witte Statuario-marmer uit Carrara, die overigens een zeer homogene structuur heeft en waarvan de waterabsorptie tamelijk laag ligt, doch eerder van een gelige variant als de Statuario Altissimo uit Lucca die, alhoewel geschikt voor exterieurtoepassingen een meer dan dubbel zo grote waterabsorptie toelaat ¹.

Verweerde toestand

De buste bevond zich in een sterk verweerde toestand. Naast dikke gipskorsten die overal waar zij niet door de natuurlijke beregening waren weggespoeld een duidelijke indicatie gaven van de hoeveelheid opgeloste kalk uit de gemetamorfoseerde calcietmatrix kon over grote delen van het oppervlak een tot gemiddeld 1 cm. diepe zgn. versuikering van het marmer worden vastgesteld. Hierbij dient te worden opgemerkt dat uit bepaalde perforaties van de gipskorst de losse calcietkristallen letterlijk onderhuids waren weggevoerd en witte hoopjes hadden gevormd naast de sokkel. Daarnaast waren de zones met korstvorming vooral aan de achterzijde van hoofd en borst gekenmerkt door een loskomen van het verharde epiderm hetgeen dikwijls gepaard ging met een vervorming van het oppervlak (tot meer dan 1 cm loskomen van de ondergrond). In de meest grofkorrelige zones van het marmer, waar de kristallen onder de microscoop (X 50 en X 100) het duidelijkst waren geprononceerd, bleek ook de versuikering het sterkst te hebben gewoerd.

Dit verschijnsel dat door meerder auteurs als L. Lazzarini en M. L. Tabasso wordt verklaard door de interne stress op het kristalsysteem dat bij monominerale gesteenten als wit marmer ontstaat door de dilatatie- tegenstellingen die ontstaan bij thermische afwisselingen doet zich inderdaad preferentieel voor bij de meer grofkorrelige varianten ². Door de lossere structuur was er in deze meer versuikerde gebieden tevens een grotere porositeit waar te nemen die mede tot gevolg had dat de micro-organismen hier meer geconcentreerd voorkwamen. In de meer fijn-kristallijne zones, die van

nature reeds minder water absorbeerden bleek de porositeit aanzienlijk lager te liggen ³.

Zachte restauratie : conserveren, consolideren, retoucheren

Als uitgangspunt voor deze restauratie werd uitgegaan van een zoveel mogelijk louter conserverende behandeling. Een der belangrijkste problemen die hierbij diende te worden opgelost was het realiseren van een consolidatie en, gezien de zeer slechte toestand voor bepaalde zones, van het slechts daarna doorvoeren van de reiniging. Voor de consolidatie werd gekozen voor een speciaal daartoe in Italië door G. Marinelli ontwikkeld epoxyhars dat als impregnatie-materiaal was voorbereid door het sterk te verdunnen met isopropanol en toluen ⁴.

Door het feit dat beide componenten van dit epoxyhars een volkomen alifatische natuur hadden was het risico, zoals ook door verouderingstesten in het laboratorium werd bewezen, nagenoeg niet gevoelig aan vergeling onder invloed van de ultraviolette straling hetgeen bij de meeste andere epoxyharsen wel het geval is. In deze zones met zeer geringe absorptie werd géén hars-impregnatie aangebracht omdat bleek dat bij verschillende marmer-soorten, zoals de Rossi di Verona die ook een relatief lage absorptie heeft, soms een "nat" uitzicht achterbleef hetgeen we ten allen prijze wilden vermijden.

Teneinde de verkleefing van de donkere gipskorsten tot een minimum te beperken werden deze in alle zones waar de toestand het toeliet voorafgaandelijk zoveel mogelijk zowel mechanisch - met scalpel en fijne steenraspjes - als chemisch - door middel van een monumentique C-reinigingspasta op basis van een gel en een actief chelateringsmiddel dat het gips verweekt - gereinigd. Tevens werd het beeld behandeld met kompressen die een biocide op basis van isothiazolinonen bevatte. Vervolgens werd het geheel d.m.v. penseel op continue wijze verzadigd met het snel opgezogen epoxyhars en vervolgens afgedekt om te voorkomen dat het hars onder invloed van de verdamping naar het oppervlak zou

migreren.

Na volledige uitharding werd het beeld waar nodig voorzien van kleine retouches op basis van vette kalk, albastmeel, marmermeel en fijne gereinigde en gerecycleerde calcietkristallen. Hierbij werden niet enkel alle watervangende concaviteiten dichtgezet doch tevens een aantal barsten gesloten zodat op deze wijze ook meer stevigheid werd bekomen. Na voldoende uitharding werden deze retouches nagefixeerd met een oplossing van hetzelfde epoxyhars.

Tenslotte werd op het geheel een eindreiniging toegepast door middel van een behandeling met de micro-sableuse waarbij een fijn gekalibreerd dolomietpoeder werd aangewend. Tot slot werd de porositeit opnieuw getest met Kärstense-proefbuisjes. Hieruit bleek dat de absorptie van het oppervlak nog steeds bijzonder hoog kon worden genoemd. Bijgevolg werd het geheel gehydrophobeerd door middel van een oligomeer-siloxaan.

De behandeling, bij wijze van praktijk-stage uitgevoerd door Juf. Annette Otto die zich in de steenrestauratie specialiseert aan de Fachhochschule Köln, stond onder leiding van ondergetekende. Het project werd voor de stad Brussel gevolgd door Mevr. Arch. Paula Cordeiro.

Lode De Clercq

¹ Voor de technische gegevens over deze marmers verwijzen we naar : A. Consiglio, *Guide technique pour l'emploi rationnel du marbre*, Milan 1972.

² L. Lazzarini en M.L. Tabasso, *Il restauro della pietra*, Padova 1994, p. 24 - 25 (met dilatatie-schema van een calcietkristal). Zie voorts ook : M. Franzini, C. Gratziu, M. Spampinato, *Degradazione del marmo per effetto di variazioni di temperatura*, Rendiconti Soc. It. di Min. e Petrografia, 39 (1) 1984, 47-58.

En U. Zezza, E. Previde Massara, V. Massa, D. Venchiarutti, *Effect of temperature on intergranular decohesion of the marbles*, Preprint of the Vth International Congress on deterioration and Conservation of Stone, Lausanne 1985, p. 131 - 140.

³ De waterabsorptie werd op de verschillende zones gemeten door middel van speciaal daartoe vervaardigde zgn. Kärstense proefbuisjes.

⁴ Ch. Selwitz, *Epoxy Resins in Stone Conservation*, in *Research in Conservation*, 7, Marina del Rey, 1992, p. 52 - 55.

• HET FILMMEUSEM TE GAST
IN HET MUSEUM VOOR GRAFKUNST •

Drie opeenvolgende avonden lang, van 6 tot 8 november eerstkomend, worden de deuren van het voormalig grafbeeldhouwersatelier Ernest Salu, aan de rand van het kerkhof van Laken, op een kier gezet voor een ongewoon evenement. Met de steun van de Koning Boudewijnstichting, in het kader van haar campagne Museum & Publiek gaat het Koninklijk Filmarchief/Filmmuseum naar een idee van Eric de Kuyper dan uitzonderlijk op verplaatsing, en projecteert in deze sfeerrijke 'funeraire' locatie zeven vroege religieuze films uit de periode 1906-1912, alle uit eigen bezit en recent gerestaureerd dankzij ondermeer het Lumière-project.

Films ook met tot de verbeelding sprekende titels als *Les deux petits Jésus* (Georges Denola, Frankrijk, 1910), *Le plus beau Jour de ma Vie* (anoniem, Frankrijk, 1908) of het met de hand ingekleurde, 37-minuten-lange *Vie et Passion de Notre Seigneur Jésus Christ* (Ferdinand Zecca, Frankrijk, 1907), maar evenzeer het bevreedend mooie *Le Château du Silence* (Georges Nadré Lacroix, Frankrijk, 1912).

Om de Saint-Sulpice-confrontatie tussen beide kunstvormen nog tastbaarder te maken, wordt het avondvullend programma ingezet met een door Epitaaaf vzw begeleide wandeling-na-sluitingstijd op het kerkhof van Laken. Het aangeboden pakket omvat bovendien een begeleidende, ruim met stills en foto's van Pol de Prins geïllustreerde catalogus, met originele bijdragen van Marianne Lewinski, Linda Van Santvoort, Dirk Lauwaert en Lode De Clercq.

*Het Filmmuseum te gast in het Museum voor Grafkunst (Grafbeeldhouwers-
atelier Ernest Salu, Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16, 1020 Brussel) op vrijdag 6,
zaterdag 7 en zondag 8 november.*

*Inlichtingen (definitief programma beschikbaar half sept.) : Filmmuseum,
Baron Hortastr. 9, 1000 Brussel, tel. (02)507.83.70, fax (02)513.12.72.*

M.M. Celis

• TENTOONSTELLING •

Een laatste groet

Museum voor Volkenkunde,
Willemskade 25, Rotterdam,
tot 31 december.

Fotograaf Marrie Bot maakte sinds 1990 reportages van uitvaarten en rouw-rituelen bij diverse bevolkingsgroepen in Nederland : katholieken, protestanten, joden, niet-kerkelijken, zelfs bij de in Nederland wonende Javanen, Chinezen, ... Een indringend beeld van de verscheidene manieren waarop in Nederland de dood wordt beleefd.

• TENTOONSTELLING & RONDLEIDING •

**Uitvaart ? ... Doodgewoon !,
Handelsbeurs, Antwerpen,
20,21 en 22 november.**

Beurs met als thema 'Funeraire kunsten'. Tentoonstellingen : 'Een eeuw begrafenisrituelen in Vlaanderen en Nederland', 'Funeraire beeldende kunst - Annie Andriessen', 'Funeraire kunsten - Isardschool Antwerpen', 'Internatio-

nale bidprentententoonstelling', 'Lijkwagens van het begin van deze eeuw tot heden'.

**Wandeling in de gestorven stad :
rondleiding op het Schoonselhof en
crematoria, zaterdag 21 en zondag
22 november van 14 tot 17 u.**

*Info : vzw. Horizontaal, H. Conscience-
laan 1, 2640 Mortsel, tel. (03)440.18.08.*

EPITAAAF vzw

Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16 - 1020 Brussel

Lid van de VLAAMSE
CONTACTCOMMISSIE
MONUMENTENZORG

met de steun van

BRUSSELS
HOOFDSTEDELIJK
GEWEST
VLAAMSE
GEMEENSCHAPS
COMMISSIE

Jaarabbonement en lidmaatschap 1998 : 550 BEF
door overschrijving op rekening 068-2039260-56 van
Epitaaaf met vermelding van naam, adres en jaartal.
Vanaf een bedrag van 1.000 BEF wordt u steunend lid
van Epitaaaf.

Redactie : Bert Bracke, Pol De Prins, Linda Van Santvoort.
Met medewerking van Marcel Celis, Lode De Clercq, Annette Otto,
Michel Govaerts.
Deze Nieuwsbrief werd gezet en gedrukt door Carto, 1030 Brussel.
V.U. Linda Van Santvoort, O.-L.-Vrouwvoorplein 16, 1020 Brussel.